

АЛИШЕР НАВОИЙ ИЖОДИДА КУБРАВИЙЛИК МАСАЛАЛАРИ

*Эргашева Нилуфар Акрамжон қизи,
Ўзбекистон Миллий университети талабаси*

Аннотация: Ушбу мақолада ўзбек мумтоз адабиётидаги кубравийлик тариқати ва анъаналари, уларнинг ўзига хос хусусиятлари, Нажмиддин Кубро ирфоний асарларининг издошлари ва кейинги давр адабиёти вакиллари ижодига таъсири масалалари ёритилган.

Калит сўзлар: Кубро илми, Шайх анъаналари, "Макорим-ул ахлоқ", вақф, восита, муболаға ва бошқалар.

Abstract: The essay is devoted to the Sufi orders and traditions of Kubraviya in Uzbek classical literature and their peculiarities, the influence of the ageographic works of Najmiddin Kubra, the creations of followers and thinkers of later periods.

Key words: Science of Kubra, Shaykh traditions, Makorim-ul-Akhlaq, waqf, tool, exaggeration, etc.

Алишер Навоий темурийлар салтанатининг мураккаб, зиддиятли бир даврида яшаб ижод этди. Унинг ҳаёт йўли, серқирра ижодиёти, шунингдек, ҳам сиёсат, ҳам адабиёт соҳасидаги бирдай сермахсул фаолиятини белгилашда буларни, албатта, эътиборга олиш лозим. Алишер Навоий дунёвий ишлар билан қанчалар машғул бўлмасин, руҳоний ҳаётдан бир лаҳза бўлсин чекинмаган. Мутафаккирнинг ўз асарлари, замондошларининг хотиралари ҳам бунинг ёрқин далилидир. “Макорим ул-ахлоқ” асарида Хондамир шундай дейди: “... ул Ҳазрат қабо кийган валийлар қаторидан жой олдилар ва “Улар учун охиратда хавф йўқ ва улар ташвиш ҳам чекмайдилар”, дея хабар берилган мартабага етдилар. Ўспиринлик чоғларидан бошлаб бу

дунё ва ундаги нарсаларга бўлган эътиборсизлик этагини силкиди ҳамда ҳеч қачон ўткинчи мол-дунёга бўлган муҳаббат чангини ва бу дунёнинг нарсаларига бўлган қизиқиш ғуборини ўзининг ҳиммат этагига қўндирмади. Доимо ўз истакларига етишишни истаган танини машаққатли ишлар ва чидаш қийин бўлган амалларни қилишга буюрар, ўзбошимча табиатининг ўжар жоловини риёзат билагини кучи билан истак ва ҳавас майдонидан қайтарарди”¹. Навоий табиатидаги дунё ҳою ҳавасларидан этак силкиган узлатнишинлик, Яратганга бўлган мулоқабат, доимий зикруллоҳда бўлиш қабилар ҳам тақдирини азалда битилган халқ осудалиғи, салтанат тинчлиғи қабил давлат ишларидан фориғ этак олмади. Бу нафақат дўсти Ҳусайн Бойқаронинг тахтга қелиши, балки замонасининг қутбул ақтоби Ҳожа Аҳрор Валий ҳамда пири қомили Абдураҳмон Жомийларнинг² илтимослари, маънавий таъсирлари натижаси эди. “Натижада улуғлик осмонининг ушбу қуёши “Аллоҳга итоат этингиз, Пайғамбарга ва ўзларингиздан бўлмиш бошлиқларга итоат этингиз!” оятига мувофиқ иш тутиб ҳамда “Бир соат қилинган адолат олтмиш йиллик ибодатдан афзалдир” ҳадисини мулоҳаза қилиб, амирлик лавозими ва вазирлик мансабини ўзининг қутлуғ қадами билан зийнатлатди”³. Ҳусайн Бойқаро салтанатидаги ҳар қандай эзгуликда Навоийнинг ҳиссаси борлиғи аниқдир. Салтанатдаги адолат, инсоф, тинчликни шоир Навоий шахсиятисиз тасаввур этиш мушкул. Унинг сиёсат оламидаги ҳаёт мадрасасидан олган таълими билан маънавий йўлчиликда руҳоний йўлбошчидан олган тарбияси муштараклик ҳосил қилиб, руҳониятида қомиллик ҳосил этди. Тасаввуфий ҳаёт, тариқат таълим-тарбияси Навоий ёшлигидан оқ онгу шуурига сингдирилди. Тасаввуф

¹ Гиёсиддин Хондамир. Мақорим ул-ахлоқ. –Т.: Ғафур Ғулом, 2015, – Б. 61.

² Бу ҳақда қаранг: (Ҳожа Убайдуллоҳ Аҳрор. Табаррук рисолалар. – Т.: Адолат, 2004. – Б. 9.) Бунда Ҳожа Аҳрор Валийнинг Ҳазрат Навоийга адолат ҳам бир ибодат эканлигини англаши ва ҳамиша Ҳусайн Бойқаро ёнида бўлиши ҳақидаги мулоҳазалари ақс этган мактублари билан бир қаторда Жомий ҳазратларига ҳам мана шу масалада қатъий туриши қераклигини айтиб бир неча бор мактублар битганлиғи айтилади.

³ Гиёсиддин Хондамир. Мақорим ул-ахлоқ. –Т.: Ғафур Ғулом, 2015, – Б. 63.

хақидаги бадий асари “Лисон ут-тайр” достонида буларни мутасаввиф Навоий шундай ёдга олади:

*Ёдима мундоқ келур бу можаро,
Ким туфулият чоғи мактаб аро.*

*Эмгонурлар чун сабақ озоридин,
Ё «Каломуллоҳ»нинг такроридин.*

*...Насрдин баъзи ўқур ҳам достон,
Бу «Гулистон» янглиз ул «Бўстон».*

*Манга ул ҳолатда табъи булҳавас,
«Мантиқут-тайр» айлаб эрди мултамас⁴.*

Навоий мадраса таълимини кўрган, зоҳир илми – шариат билан бир қаторда ботин илми – тариқатдан ҳам болалигидан хабардор бўлган. Бу эса бирор бир пири комилнинг этагини тутиш маслагини Навоийда қатъийлаштирган. Руҳониятидаги бу эҳтиёж ўлароқ, 1476 йилда нақшбандийлик тариқатининг пири комилларидан ҳисобланмиш Абдурахмон Жомийга мурид бўлди. Навоийшунос Ё. Исҳоқов: “Навоий гарчи Жомий билан танишиб, унга кейинроқ қўл берган бўлса-да, бироқ у ёшликданоқ ўз даврининг буюк сиймоси бўлмиш Жомий асарлари билан, шунингдек, нақшбандийликнинг асосий хусусиятлари билан таниш бўлган ва таниша борган. Жомийга қўл бериши эса ёш Алишер эътиқодидаги узок эволюциянинг расмий натижасидир”⁵,– деган эди. Алишер Навоий нақшбандийлик тариқатининг муриди бўлса-да, Ўрта Осиёдаги машҳур тариқатлар яссавийлик ва кубравийлик тариқатларининг таълим усуллари

⁴ Алишер Навоий. Лисон ут-тайр. – Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1991, – Б. 1-2.

⁵ Исҳоқов. Ё. Алишер Навоийнинг илк лирикаси. – Т.: Фан, 1965, – Б.62.

пукта ўрганган. Чунки бу даврда учта тариқат пешволари ўз фаолиятини тенг олиб борганлар. Э. Миркомиловнинг “Бобур ва Ҳусайн Хоразмий” номли мақоласида Бобурмирзонинг нақшбандийлик тариқатининг раҳнамоси Маҳдуми Аъзамга иззат-эҳтиром кўрсатиш мақсадида ниёз тариқасида бир бўлак олтин куймасини ва унга бағишланган рубоийсини жўнатганлиги ҳамда Маҳдуми Аъзамнинг ҳам бу назру ниёзга жавобан “Бобурия” рисоласини ёзганлиги, Мирзо Бобурнинг яссавийлик тариқати раҳнамоси Шайх Худойдод Валийдан фотиҳа беришини ва унга тарафдор бўлишини сўраганлиги, кубравийлик тариқати намояндаси Камолиддин Ҳусайн Хоразмийнинг Бобур ва Рано Санга билан бўлган жангида ўз табаррук хассасини Бобурмирзога жўнатганлиги ва бу жангда уларнинг қўли баланд келиб ғолиб бўлганликлари ҳақидаги воқеалар баён қилинадики⁶, бу маълумотлар ҳам юқоридаги фикримизга исбот бўла олади.

Алишер Навоий ҳам ҳар учала тариқат намояндаларининг бадиий адабиётини севиб ўқиган ва уларнинг ибратли ҳаёт йўли, тариқатидаги ўзига хосликлар асарларида акс этган.

Шайхи Валитарош Нажмиддин Кубро ва у ҳазрат асос солган машҳур кубравийлик тариқатидаги Аллоҳга қурбат ҳосил этувчи усуллар, солиқ ҳол ва мақомларини ифодаловчи рамз ва тимсоллар Навоий ижодига сезиларли таъсир ўтказган. Нажмиддин Кубронинг валийлик шахсияти, “ат-тариқатуз-заҳабия”, яъни “Олтин тариқат” номи билан машҳур бўлган кубравийлик тариқатининг таъсири Навоийнинг дўсти, ҳаммаслаги дарвеш шоҳ Ҳусайн Бойқаронинг куйидаги истагидан ҳам намоён бўлади: “... Ҳазрат султон ҳазрати олийларига шундай арз қилдилар: Бир сафар сизнинг Худо кўнглингизга солган нарсаларни сўзловчи тилингиздан: “Қачонки жаҳондорлик каби ўта масъулиятли бу ишдан зериксам, авлиёларнинг сараси бўлган шайх Нажмиддин Кубронинг ўзидан нурлар таратувчи мақбарасида

⁶ Миркомилов Э. Бобур ва Ҳусайн Хоразмий. // Ўзбекистон адабиёти ва санъати. - 2014. - 11-сон

истиқомат қилувчи ёки улуғ Тангрининг яқини бўлган Хожа Абдуллоҳ Ансорийнинг (Аллоҳ буларнинг қабрларини табаррук қилсин) табаррук мақбараси остонасини супурувчи бўламан”, деган гап чиққан эди. Бироқ энди сизнинг бу орзуингиз ушалмайдиган бўлди, менга эса тўла хоҳиш ва рағбат билан Ҳижоз сафарига боришимга рухсат бермайдилар. Шунга кўра сизнинг қутлуғ шахсингиз ваколоти билан қолган умримни Ансориянинг табаррук мақбараси остонасини супурувчилик билан ўтказишимга ва сарой мулозимлиги ишидан бутунлай бўшашимга рухсат берсангиз...”⁷. Нафақат Навоий, балки бутун маърифат ва мамлакат салтанатида Ҳусайн Бойқаро ўз таъсирини ўтказа олган шахсиятлардан эди. Унинг “авлиёлар сараси Нажмиддин Кубро”га бўлган чексиз ҳурмати, унинг мақбарасида жорубкаш бўлиш истаги, албатта, атрофидагиларни бефарқ қолдирмаган. Шунингдек, яна бир темурий подшоҳ Улуғбек Мирзо ўзининг “Тарихи арбаъ улус” (“Тўрт улус тарихи”, 1425) номли тарихий асарида Шайх Нажмиддин Куброни “Жами мусулмонларнинг аълоси” дея таърифлайдики, бу маълумотлар ҳам шайхнинг темурийлар ҳукмронлиги давридаги обрў-эътибори, валийлик шон-шуҳратидан ҳам дарак беради. Ва Навоийнинг ҳам аҳли дил сифатида Нажмиддин Кубро ва Абдуллоҳ Ансорийдек буюк зотлар остонасида дарвешона ҳаёт тарзини яшаш орзуси бўлганлигига шубҳа йўқ.

⁷ Ғиёсиддин Хондамир. Макорим ул-ахлоқ. – Т.: Ғафур Ғулом, 2015, – Б. 83.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Абдуғафуров А. Буюк бешлик сабоқлари. – Т.: Адабиёт ва санъат, 1995. – 184 б.
2. Абдуллаев А. Адабиёти форсу тоҷик дар нимаи аввали асри XI. – Душанбе: Дониш, 1979. – 288 с.
3. Абдуллаев В. Ўзбек адабиёти тарихи. – Т.: Ўқитувчи, 1980. – 348 б.
6. Абдуллаев И. Абу Мансур ас-Саолибий. – Т.: Ўзбекистон, 1992. – Б. 55.
7. Абдулҳаким Шаръий Жузжоний. Тасаввуф ва инсон. – Т.: Адолат, 2001. – 192 б.
8. Авроди Қуръоний. Мусанниф: Муҳаммад Зоҳид Иброҳим ал-Бурсавий. – Т.: Мовароуннаҳр, 2005. – 405 б.
9. Адабиёт назарияси. II жилдлик. – Т.: Фан, 1978. – I жилд. 416 б.; II жилд. – 448 б.
10. Адабиётшунослик энциклопедияси (Тузувчи Ҳ.Болтабоев). – Т.: Мумтоз сўз, 2015. – 664 б.
11. Азиза Бектош. Нажмиддин Кубро. – Тошкент: Наврўз, 2019. – 212 б.